

**TILSHUNOSLIK FANLARINI O'QITISH ASOSIDA QORAQALPOQ
MAKTAB O'QUVCHILARINING LINGVISTIK
KOMPETENCIYALARINI METODIK RIVOJLANTIRISH.**

Abdurazakova Shaydagul

Ajiniyoz nomidagi NDPI stajor- tadqiqotchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida bolalar adabiyoti orqali til kompetensiyalarini shakllantirishning ilmiy-nazariy asoslari keltirilgan. Maqolaning saviyasi shu mavzuda xorijlik va mahalliy olimlarning tadqiqot ishlari ham yoritilgani bilan belgilanadi.

Аннотация. В данной статье представлены научно-теоретические основы формирования языковых компетенций у учащихся начальных классов посредством детской литературы. Уровень статьи определяется тем, что освещаются исследовательские работы зарубежных и отечественных ученых по данной теме.

Abstract. This article presents the scientific-theoretical foundations of the formation of language competences in primary school students through children's literature. The level of the article is determined by the fact that the research works of foreign and local scientists on this topic are covered.

Kalit so'zlar: til, tilshunoslik, lingvistik kompetensiya

Ключевые слова: язык, лингвистика, языковая компетенция.

Key words: language, linguistics, linguistic competence

Respublikamiz umumta'lim maktablarida ona tilini o'qitishda o'quvchilarning nutqini o'stirish, lug'at ustida ishlash, ta'lim oluvchilarning ijodiy fikrlashlariga zamin yaratish va darslarni integrativ yondashuvlar asosida tashkil etish borasidagi muammolar bir qator olimlarimiz tomonidan tadqiq etilgan.

Bugun kunda ta'lim sohasida kompetensiya, kompetentlilik kabi tushunchalar muomalada juda keng foydalanilmoqda. Bu so'zning asl ma'no-mazmuni nimalardan iborat?

Kompetensiya ("competence", "to compete" so'zidan kelib chiqib) so'zi o'zida "musobaqalashmoq", "raqobatlashmoq", "bellashmoq" ma'nolarini ifodalaydi. So'zma-so'z tarjima qilganda "musobaqalashishga layoqatlilik" ma'nosida ifodalanadi. Atamaning mohiyati shundan iboratki, "samaradorlik", "moslashuvchanlik", "yutuqlilik", "uquvlilik", "muvaffaqiyatlilik", "natijalilik", "tushunuvchanlik", "xususiyat", "sifat", "miqdor" kabi tushunchalar bilan tasniflanadi.

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, lingvistik kompetensiya o'quvchilarda tilning grammatikaga oid bilimlarini rivojlantirish va o'zbek tilining keng imkoniyatlaridan unumli foydalangan holda o'quvchilar o'z fikrlarini to'g'ri, izchil, ravon va ma'noli, shu bilan birga tinglovchiga tushunarli tarzda bayon etishini shakllantirishdan iborat.

Tilning grammatikga oid bilimlari deyilganda esa biz tilshunoslik fanining bo'limlari: fonetika – tovushlar, leksikologiya - so'zlarning lug'aviy boyligi, so'zning tarkibi, so'z yasalishi, morfologiya - so'z shakllari, sintaksis - so'z tuzilishi va qurilishi, yozuv va imlo, tinish belgilari, nutq uslublariga oid tushunchalarni egallashi tushuniladi.

Mazkur kompetensiyani rivojlantirish mazmuni o'quvchilarda fikr va mulohazalarini o'z ona tilida erkin, aniq, qisqa, ravon va tushunarli tarzda bayon eta olishiga, o'z nutqida adabiy til normalariga rioya qilgan holda so'zlash, imlo va uslubiy xatolarsiz fikr almashishga yordam beradi. Umumta'lim maktablarida mazkur kompetensiyalarga ega o'quvchini tarbiyalash "Ona tili" fanining zimmasidadir. Biroq amaldagi darsliklarimiz lingvistik bilimdon o'quvchini qay darajada tarbiyalamoqda?!

Olima G.Yusupovaning "Bo'lajak pedagoglarning lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishda aralash ta'limdan foydalanish metodikasi" nomli tadqiqoti natijasida bo'lajak pedagoglarning lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishda aralash ta'limdan foydalanishning tanishuv, ijodiy qism, baholash bosqichlari, o'zbek tilini bilish darajasini xalqaro mezonlar asosida baholash texnologiyalari aniqlashtirilganligini ko'rishimiz mumkin.

Bolalar adabiyoti orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish metodikasini yaratish maqsadini amalga oshirish uchun bir qator vazifalar ishlab chiqildi. Mazkur vazifalar quyidagilar etib belgilandi:

- ona tili darslarida o'quvchilarning lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish yuzasidan pedagogik va metodik imkoniyatlarni tahlil qilish;
- boshlang'ich sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishning didaktik komponentlarini yaratish, mavjudlarini takomillashtirish;
- ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalari yordamida lingvistik kompetensiyalarni shakllantirishdagi didaktik jihatlarini belgilash;
- boshlang'ich sinf o'quvchilarining lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishning ilmiy-metodik taminotini takomillashtirish;
- "Ona tili va o'qish savodxonligi" darsligini tahlil qilish va darslik mavzularini mustahkamlashga xizmat qiluvchi qo'shimcha metodik adabiyotlar ishlab chiqish.

Mazkur vazifalarning amaldagi holati boshlang'ich sinf o'qituvchilari uchun o'quvchilarning lingvistik kompetensiyalarini shakllantirish va rivojlantirish uchun xizmat qilsa, o'quvchilar uchun esa maktabda olgan bilimlarini mustahkamlashga yordam beradi. Mazkur tadqiqot natijalari ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir etadi.

Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi haqida gapirar ekanmiz avvalo, kompetensiya so'zining tom ma'nosiga e'tibor qaratishimiz lozim. Shunday ekan "Kompetensiya" tushunchasi lotincha "competere" – *mos kelmoq* so'zidan olingan bo'lib, "o'z kasbiga yaroqli, loyiq" degan ma'noni anglatadi.[1] Bundan tashqari ushbu so'z keng ma'noda umumiy yoki muayyan keng qamrovli masalalarni

yechishda mavjud bilim va ko'nikmalarni amaliy tajribada qo'llay olishni ham anglatadi. Demak, kompetensiya –kutilgan natijaga olib keluvchi faoliyat, egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llay olish layoqatidir.

Tilshunoslik tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak "kompetensiya" atamasi ilk bor XX asr o'rtalarida N.Xomskiy tomonidan qo'llanilgan bo'lib, tildan foydalanish jarayonida faoliyatga yo'naltirilgan bilim, ko'nikma va malakalar majmui sifatida baho beradi. Uning izdoshlari bo'lgan ba'zi bir olimlar esa ushbu tushuncha kompetensiyaviy yondashuv sifatida talqin etilgan. Bunda kompetentlilik va kompetensiyaviy yondashuv tushunchalari ta'limda natijaviylikni ko'rsatuvchi omillar sifatida qayd etiladi.

"Kompetentlik"– subyekt va uning faoliyatiga berilgan tavsif bo'lib, u ko'pincha, turli ma'lumotlar beradigan lug'aviy-me'yoriy adabiyotlarda "biror-nima haqida fikr yuritish, o'z fikr-mulohazasini bildirish imkonini beradigan bilimlarni chuqur egallash" deya ta'riflanadi. Boshqacha aytganda, kompetentlik – avvalambor, ishni bajarish (maqsadga erishish) uchun nimalar zarur ekanligini tushunishning chuqur bilimlarga asoslangan darajasidir. Kasbiy kompetentlik esa kasbiy faoliyatga oid masalalarni hal etishda bilim va ko'nikmalarni amaliy tajribada samarali qo'llay olish mahoratidir.

R.P. Milrudning fikricha: "... kompetensiya –shunday alohida faoliyat sohasiki, bunda individ(shaxs) yuqori darajadagi o'zlashtirilgan yutuqlar strategiyasini namoyish qiladi. Tajriba, mavjud bilimlar va doimiy o'z ustida ishlash asosida atrofda borliqning turli sohalarida qanday xatti-harakatlarni amalga oshirish kerakligi haqidagi strategiyalar, malaka va amaliy bilimlar olish maqsadida amalga oshiriladigan xatti-harakatlardir. Demak, kompetentlilik – shakllangan malaka va egallangan amaliy bilimlar asosida muvaffaqiyat strategiyalarini o'zlashtirish hisobiga samarali faoliyat yuritish qobiliyatidir . Shuning uchun kompetentlikni zamonaviy tushunish insonda ham o'z imkoniyatlarini ishga solish va muayyan funksiyalarni bajara olish qobiliyati hamda unga mustaqil va mas'uliyatli harakat qilishi uchun imkon beradigan ruhiy holatlarning mavjudligini o'z ichiga oladi.

O'quv jarayoniga kompetensiyaviy yondashuvni tatbiq etish muammosi o'z tarixiga ega bo'lib, kelib chiqishiga ko'ra, N. Xomskiy, R. Uayt, J. Raven, D. Xayms kabi chet mualliflar tadqiqotlariga borib taqaladi.

Bizning respublikada ta'limga kompetensiyaviy yondashuvning joriy qilinishi ushbu yondashuv asosida Davlat ta'lim standartining takomillashtirilishiga, uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqich o'quv dasturlari va darsliklari mazmuniga o'zgartirishlar kiritilishiga olib keldi. Kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirilgan va O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi tomonidan 2017 yil 8 aprelda tasdiqlangan Davlat ta'lim standartida umumiy o'rta ta'lim bosqichida o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda tayanch va xususiy kompetensiyalar shakllantirilishi talablari belgilab berilgan. Tayanch kompetensiyalar sifatida kommunikativ kompetensiya, axborotlar bilan ishlash kompetensiyalari, o'zini o'zi rivojlantirish kompetensiyalari, ijtimoiy faol

fuqarolik kompetensiyalari, milliy va umummadaniy kompetensiya, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo'lish hamda foydalanish kompetensiyalari belgilangan. Bugungi kunda barcha fanlar bo'yicha Davlat ta'lim standartlarida kompetensiyaning turlari aks ettirilgan va xususiy fanga oid kompetensiyalar ishlab chiqilgan. Davlat ta'lim standartlarida, xususan, chet tillarni o'qitish bo'yicha quyidagi kompetensiyalar belgilangan:

Lingvistik kompetensiya ya'ni bunda til materialini (fonetika, leksika, grammatika) haqida bilimlar va nutq faoliyati turlari (tinglab-tushunish, gapirish, o'qish va yozish) bo'yicha ko'nikmalarni egallash nazarda tutiladi. Sotsiolingvistik kompetensiya so'zlovchining biror-bir nutqiy vaziyat, kommunikativ maqsad va xohish-istagidan kelib chiqqan holda kerakli lingvistik shakl, ifoda usulini tanlash imkonini yaratadigan kompetensiya hisoblanadi. O'rganilayotgan chet tilda kommunikativ vaziyatda tushunmovchiliklar paydo bo'lganda takroran so'rash, uzr so'rash va hokazolar orqali murakkab vaziyatlardan chiqib keta olish qobiliyatini nazarda tutadigan kompetensiya bu pragmatik kompetensiyadir.

Kompetentlik yondashuvining shakllanishi ta'limni taraqqiy ettirish talabi, zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga moslashish yo'llarini qidirish bilan bog'liq hisoblanadi. Kompetentlik yondashuvi shaxsda bilimlardan tashqari amaliy vazifalarni hal etish qobiliyatini shakllantirishga intilishini ham aks ettiradi. Kasbiy faoliyat mazmunining o'zgarishi, yangi texnologiyalarni qo'llash, o'z gacha miqyosdagi tayyorgarlikni, umumta'lim asosi maktabdanoq shakllantiriluvchi kasbiy tayyorgarlikni taqozo etadi.

Yuqorida keltirib o'tilgan ushbu kompetensiyalar talabalarning chet tilidagi kommunikativ kompetensiyalarini shakllanishga olib kelishi ko'zda tutiladi. Bundan ko'rinib turibdiki, kommunikativ kompetensiya ham tayanch kompetensiyalar asosida turadigan ham xususiy kompetensiyalar jamuljamidan kelib chiqadigan, kompetentlikni ta'minlab berishga xizmat qiladigan asosiy kompetensiyadir. O'z navbatida kommunikativ kompetentlik, lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv, strategik, ijtimoiy-madaniy va ijtimoiy kompetensiyalarni kabi kompetensiyalarni o'z ichiga oladi.

Adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. "O'zbekiston nashriyoti" Toshkent-2021.
2. Axmedova G.M. O'zbek tili darslarida o'quvchilar nutqini yasama so'zlar bilan boyitishning metodik asoslari: ped.fan.nom. ...diss. – Toshkent, 2007.
3. Haydarova M.E. va boshqalar. Pedagogika fanidan izohli lug'at. – Toshkent.: Fan va texnologiya, 2009.
4. M.A.Kenjayeveva. 5-6-sinf o'quvchilarida lingvistik kompetensiyalarni rivojlantirish metodikasi: ped.fan.dok (PhD). ...diss. – Toshkent, 2021.
5. Ona tili va adabiyot fanini o'qitishda zamonaviy yondashuvlar va innovatsiyalar o'quv moduli. – Toshkent. 2017. -110-b.
6. Oxunjonova O. Ta'lim bosqichlarida sinonimlar mavzusini o'qitish metodikasi: ped.fan.nom. ...diss. – Toshkent, 2009. – 140-b.

-
7. To'xliyev B., Shamsiyeva M., Ziyodova T. O'zbek tili o'qitish metodikasi. – Toshkent. 2010. – 314-b.
 8. Yusupova G. Bo'lajak pedagoglarning lingvistik kompetensiyalarini shakllantirishda aralash ta'limdan foydalanish metodikasi: ped.fan.dok (PhD). ...diss. – Urganch. 2020.
 9. Yusupova Sh. Hozirgi o'zbek dabiy tili darslarida o'quvchilar tafakkurini o'stirishning ilmiy-metodik asoslari (akademik litseylar misolida): ped.fan.dok. ... diss. – Toshkent, 2005. – 279-b.